

Yayın Geliş Tarihi: 15.02.2019

Ermeni Araştırmaları Dergisi

Yayına Kabul Tarihi: 26.04.2019

Sayı: 62, Yıl: 2019, Sayfa: 33-45

ISSN: 1303-068X

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Aktaş, Hayati. "I. Dünya Savaşı Sonrasında Karadeniz'de Bağımsız Ermenistan Devleti Kurulması Planları." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 62 (2019): 33-45.

Araştırma Makalesi

I. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA KARADENİZ'DE BAĞIMSIZ ERMENİSTAN DEVLETİ KURULMASI PLANLARI

(THE PLANS TO ESTABLISH AN INDEPENDENT ARMENIAN
STATE AT THE BLACK SEA AFTER THE WORLD WAR I)

Hayati AKTAŞ*

Öz: *I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin nasıl parçalanacağı ve paylaşılacağı tartışıldığı Paris Barış Konferansı'nın en önemli gündem maddelerinden biri Büyük Ermenistan'ın kurulması ve Rumların paylarını alması konuları olmuştur. Kurulacak Ermenistan'ın denize çıkışı olabilmesi için Trabzon vilayetinin de bu plana dahil edilmeye çalışıldığı görülmüş ve Venizelos başkanlığındaki Yunanistan da Batı Anadolu'daki ve İstanbul'daki hesaplarını göz önünde bulundurarak bu fikirleri desteklemiştir. Ancak sahada bir yandan Pontusçu Rumlar Trabzon'un Ermenilere bırakılmasına tepki gösterirken diğer yandan hem Rumların hem de Ermenilerin bahsi geçen vilayette nüfus olarak azınlıkta olmaları bu planların uygulanmasını zorlaştırmaktaydı. Müttefik devletlerin aralarındaki ittifaka rağmen sorumluluğu hiçbir devletin üstlenmemesi ile birlikte Anadolu'daki Milli Mücadelenin Ermeniler karşısında kazanmış olduğu zafer sonucunda Karadeniz bölgesinde Ermeniler üzerinden sahip olunmaya çalışılan etkinlik planlarını suya düşürdü.*

Anahtar Kelimeler: *Paris Barış Konferansı, Büyük Ermenistan Projesi, Pontus Rumları, Ermeniler, Trabzon*

* ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8474-8590>
Prof. Dr., Antalya Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Abstract: *Some of the most important agenda items of the Paris Peace Conference, where the disintegration and participation of the Ottoman Empire was discussed after World War I, were the establishment of Greater Armenia and the share of the Greeks. It was seen that the province of Trabzon was trying to be included in this plan in order to have access to the sea for the envisioned Armenia, and under the Prime Ministry of Venizelos Greece supported these ideas by taking into account its interests in Western Anatolia and Istanbul. While the Pontic Greeks reacted, on the one hand, to the relinquishment of Trabzon to the Armenians, on the other hand, both the Greeks and the Armenians were in the minority in the mentioned province, so this situation made the plans difficult to be implemented. Any of the allied states abstained from taking responsibility in spite of the consensus among them, and the National Struggle in Anatolia won a victory over Armenians, thus the plans for acquiring influence over the Black Sea region by using Armenians failed.*

Keywords: *Paris Peace Conference, Greater Armenia Project, Pontic Greeks, Armenias, Trabzon*

I. Dünya Savaşı sonrasında başlayan Paris Barış Konferansı görüşmelerinde Osmanlı topraklarının parçalanması ve paylaşılması gündeme geldiğinde Ermeniler ve Rumlar harekete geçerek çeşitli haklar öne sürmeye ve asılsız iddialarda bulunmaya başladılar.

Aslında 30 Kasım 1918’deki Mondros mütarekesi ile Osmanlı Ordusu 1914 sınırına çekilince, Ermeniler İngilizlerin desteğinde tekrar Türklere saldırmaya, Türk topraklarında ilerlemeye başladılar. Üstelik bu kez ortam büyük Ermenistan kurulması için daha uygundu. Zira Osmanlı ordusu terhis edildiği ve silahsızlandırıldığı gibi ABD, İngiltere ve Fransa’nın askeri ve siyasi desteğini almışlardı. Özellikle İngiltere, Ermenistan ve Kürdistan’ın kurulması hakkında beyanatlar vermişti.¹

Paris Barış Konferansı görüşmelerinin 12 Ocak 1919 tarihli oturumunda barış tartışmalarının doğu sorunları ile ilgili bölümünde “Türklerin baskı altında bulundurduğu ulusların kurtarılması” talepleri doğrultusunda Ermenistan ayrı bir sorun olarak ele alındığı gibi, İstanbul yönetimi de önemli bir sorun olarak tasarlanmıştır.²

İtilaf Devletleri’nin doğuda müstakil bir Ermeni Devleti kurulması yönünde eskiden beri tasarladıkları planlara, bir de mütareke şartları içinde Türk milletinin karşılaştığı bir takım sıkıntılar ve olumsuzluklar da eklenince Ermeniler de bu durumdan yararlanmak istediler. Wilson ilkelerini kendilerine göre yorumlayan Ermeniler; Arap, Yahudi, Kürt ve Rum delegeleri ile birlikte Paris Konferansı’na iştirak ettiler.³

Ermeniler, Avrupalı idareciler ve kamuoyu nezdinde girişimde bulunmak üzere Paris’e üç ayrı heyet göndermişlerdi. Bunlar; Bogos Nubar Paşa’nın başkanlığındaki “Avrupa Milli Ermeni Delegasyonu” Ermenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Avedis Ahoronyan’ın başkanlığındaki “Ermeni Cumhuriyeti Delegasyonu” ve Kilikya (sis) Ermeni Katogigosu Paul Terziyan’ın başkanlığında oluşturulmuş bir din adamları (Ruhani) Delegasyonu” idi.

Öte yandan daha İttifak devletlerin Birinci Dünya Savaşı’nda yenilgisi resmileşmeden 70 ay önce ABD Başkanı Woodrow Wilson, 8 Ocak 1918’de 14 ilke adı altında yayımladığı bildirisinin 12’ncisinde, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Türklerin, yerleşik oldukları yerlerde tam egemenlik

1 Mehmet Okur, *Milli Mücadelede Karadeniz Bölgesine Yönelik İngiliz Faaliyetleri* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2006), 305.

2 NARA (National Archives And Record Administration At The United States Of America) M-820, Roll:407, belge no=185.513/12.

3 Okur, *Milli Mücadelede Karadeniz...*, 305-306.

sağlayamayacakları, ancak şimdi Türk egemenliğinde bulunan öbür uluslara tam bir yaşama güvenliği ve özerk bir gelişme imkanı sağlayacağını belirtmişse de ne 12'nci ilkede ne de öbür ilkelere Ermenilerden söz etmiştir.⁴

Bunların yanı sıra bir kısmını almak üzere Hazar Denizi, Akdeniz ve Karadeniz arasında uzayan bir İmparatorluk şekline dönüşüyordu.⁵ Özellikle Trabzon bir çıkış limanı olarak Ermenistan'a dahil edilmek isteniyordu. Bu hususta 27 Mayıs 1919 tarihli bir İngiliz belgesinde şu ifadeler yer almaktadır: " Mr. Balfour ile M. Coromilas arasındaki 25 Mayıs'taki konuşmalar yeni Ermenistan Devleti içerisinde Trabzon'a özel bir statü verilmesi konusu ortaya çıkarmıştır. Bizim ve Amerikan Komisyonunun gelecekteki Ermeni Devletine dahil etmeye teklif ettiğimiz Trabzon vilayetine bölümleri, Trabzon ve Gümüşhane sancakları, Türkiye'ye düşen Samsun sancağı ve Gürcistan'a kalan Lazistan sancağıdır."⁶

Trabzon'un Ermenistan'a dahil edilmesi teklifinin Amerikan ve İngiliz delegasyonları tarafından öne sürüldüğü belirtilen belgede aslında böyle bir teklifin ne kadar uygunsuz olduğu da açıklanmaktadır. "Ermenistan'a dahil edilecek olan Trabzon vilayetinin kısımlarında Ermeni nüfusunun çok az olduğu görülecektir. Ancak Ermeni devletinin yaratılması, iyi bilindiği üzere mevcut Ermeni nüfusu ile doğrulanamaz, haklı çıkarılamaz. Ancak ve sadece tarihi argümanlar ve geçmiş acıların ve yanlışların onarılması gerekliliği ile bu olabilir. (işin doğrusu, aslında Ermeniler, teklif edilen Ermeni devletinin çoğu kısımlarında, Kafkasya Ermenistan'ının dışında Adana, Van, Bitlis vilayetlerine hep azınlıktadır.) Ermeni devleti içerisine Trabzon'un katılması olayı Amerikan komisyonu ve bizim delegasyonumuz tarafından ileri sürüldü. Şöyle ki; Trabzon, tarihi olarak Ermenistan'a tahsis edilebilecek topraklarda Karadeniz'e en kolay ulaşılabilir ve en iyi limandır. Buradan ithalat ve ihracat yapılabilecektir. Şu anda Trabzon'dan Karadeniz dağları üzerinden denizden uzak iç kesimlere demiryolu yoktur."^{7,8}

Esasen Ermenilerin Karadeniz bölgesindeki iddiaları, sömürgeci devletlerin doğudaki Ermenistan projelerinden de gayri ciddi görünmekteydi. Çünkü Karadeniz bölgesindeki Ermeni varlığı doğu vilayetlerimizdeki azınlık durumunda bulunan Ermeni nüfusundan çok daha az konumdaydı.

4 Erdal İter, *Ermeni Kilisesi ve Terör* (Ankara: KÖKSAY, 1999), 60.

5 R. Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 21

6 UK ARCHIVES (National Archives) FO608/82 kayıt no: 11392

7 UK ARCHIVES, FO 608/82 kayıt no: 11392

8 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (İstanbul: Gün Matbaası, 1976), 675.

Bir İngiliz belgesinde yeni Ermeni devletinin teklif edilen sınırları, sancaklar ve Trabzon Vilayetinin konumu kaba bir taslak harita şeklinde ek olarak verilmektedir. Teklifte “Fransız Cuinet tarafından kontrol edilen Türk rakamları 25 yıl öncesine zıt olsalar da günümüze en uygun ve güvenilir olanlarıdır” denilmekte ve Cuinet’in Trabzon vilayeti nüfus durumuna ilişkin ileri sürdüğü rakamlar verilmektedir. Cuinet’in verdiği bilgilere göre 12.500 milkare yüzölçümüne sahip Trabzon vilayetinde nüfusun %77’sine karşılık gelen 806.700 kişi Müslüman idi. 47.200 nüfusu bulunan Ermenilerin oranı %4-5 geriye kalan Rumlar dahil bütün Hıristiyan azınlığın nüfusu 193.000 olup, toplam nüfusa oranı %18.5 idi. Trabzon bölgesi dahil Trabzon sancağında, İslam nüfusu %74, Ermeniler %4- 8, diğer Hıristiyanlar %20.4 oranında bulunmaktaydı. Gümüşhane sancağında ise Müslüman nüfus %91.4, Ermeni nüfus %1.7 ve diğer Hıristiyan nüfus ise %6-9 oranındaydı.⁹

Bu nüfus oranları konusunda yerli ve yabancı kaynakların verdikleri rakamlar birbirlerini doğrular niteliktedir. Resmî Türk istatistikleri ile Rum Patrikhane istatistiklerinin karşılaştırıldığı bir Amerikan belgesinde verilen rakamlar şu şekildedir: 1910 Resmî Türk istatistiklerine göre Trabzon vilayetinde 1.047.889 Türk, 351.104 Rum ve 45.094 Ermeni bulunmaktaydı. 1912 tarihli Rum Patrikhane istatistiklerine göre ise Trabzon vilayetinde 957.866 Türk, 353.533 Rum ve 50.624 Ermeni bulunuyordu.¹⁰ Trabzon Vilayet Salnamesindeki bilgilere göre, Trabzon merkez, Canik, Rize ve Gümüşhane sancaklarından oluşan Trabzon Vilayeti’nde 972.981 Müslüman, 50.233 Ermeni mevcut idi. Canik hariç tutulursa Trabzon Vilayetinden 745.497 Müslüman’a karşılık 30.231 Ermeni bulunuyordu.¹¹

Ermeniler, Trabzon’daki durumların farkında olduklarından mütarekeden hemen sonra bir taraftan dışarıdan göçmen getirerek nüfuslarını artırmaya çalışırken, diğer taraftan da yine kendileri gibi azınlıkta olan Pontus’çu Rumlarla kıyasıya bir rekabete giriştiler.¹² Ancak Ermeniler İngilizlerin desteğiyle Pontus’çu Rumların muhalefetine rağmen Trabzon üzerindeki emellerini Yunanistan’a kabul ettirdiler. Venizelos, Paris Barış Konferansı’nda Batı Anadolu ve İstanbul hakkındaki isteklerine destek bulabilmenin tek yolunun İngiltere’yi yanına almak olduğunu bildiğinden, Trabzon konusunda Ermeniler lehine feragat etmiş ve kendisini ziyaret eden İstanbul Rum Patrik vekili Dorotheos başkanlığındaki heyete, Ermenilerle Rumlar arasındaki

9 UK ARCHIVES FO 608/82 kayıt no: 11392

10 US ARCHIVES NARA, M.820 Roll. 647.

11 *Trabzon Vilayet Salnamesi* 1319, Trabzon, 210-211.

12 Bestami S. Bilgiç, “A Failed Project: The Ponto-Armenian Federation, 1919-1920,” *Belleten Dergisi* 75, Sayı: 35 (2011): 557.

rekabetten Türklerin yararlanacağını, böyle bir mücadeleden kaçmak gerektiğini belirtmiştir.¹³

4 Şubat 1919'da Paris'te, Barış Konferansı görüşmelerinin bir oturumunda, ABD başkanı Wilson, İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Clemenceau, İtalya Başbakanı Orlando'nun da bulunduğu görüşmelerde Yunanistan Başbakanı Venizelos, Trabzon vilayetinin Ermenistan Devleti'nin bir parçası olması gerektiğini ileri sürmüş ve çok sayıda Türk'ün bulunduğu bölgede küçük devletler oluşturmaktansa, Rumların da içine katıldığı bir Ermeni Devleti'nden yana olduğunu söylemiştir.¹⁴

Venizelos'un "Times"ın Paris muhabiri ile yaptığı bir mülakatın Atina basınında 19 Ocak 1919'da yer alan bilgilerine göre kendisi; Karadeniz kıyılarındaki Rum nüfusun Ermenistan'a dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁵

Esasen I. Dünya Savaşı sonlarındaki uygun ortamı fırsat bilen Rumlar ve Ermeniler hemen her konuda işbirliği yapmışlardı. Ermeniler ve Ermeni Patriği Zaven Efendi, yine mütareke döneminde Rum terör örgütü olan "Mavri Mira" ile işbirliği yaparak çalışmalara başlamıştı. O dönemde Yunanlılar Türkiye'nin batısını, Ermeniler ise doğusunu kazanmak istiyordu. Bu nedenle de ortak hedefleri bağımsız birer devlet kurabilmektir. Ancak daha sonra Kuzey doğu Karadeniz toprakları, özellikle de Trabzon konusunda çıkarları çatışan Ermeni-Rum istekleri birbirine karşı olduğundan, çalışmaları bazen birbirini baltalamaktaydı. Bu yüzden iki grup arasında bir anlaşma meydana getirerek, rekabeti ortadan kaldırmak ve gayeyi daha çabuk gerçekleştirmek için çok çalışılmıştır.¹⁶

İşte bu nedenledir ki; Yunanistan başbakanı Venizelos'un Pontusçu Rumları bile şaşırta ve büyük hayal kırıklığına uğratan bir şekilde Trabzon'u Ermenilere bırakmak istemesi, ortak düşmana; yani Türklere karşı birlikte hareket etme ve İngiltere ile Amerika yanlısı politika izlemek istemesi aslında Venizelos'un giriştiği siyasi bir manevradan ibaretti.¹⁷

Hatta Venizelos'a göre Ermenistan, altı Ermeni vilayetinden başka, Rus Ermenistan'ı, Trabzon, Ardahan ve Kilis'i de içine almalıydı. Şubat 1919'da

13 Okur, *Milli Mücadelede Karadeniz...*, 307.

14 UK ARCHIVES, FO 371/4376 PEACE CONGRESS: PARIS/SECRET 38, kayıt no: 1497.

15 UK ARCHIVES, FO 371/3577 no:17235, Atina.

16 Ahmet Güzel, *Dünden Bugüne Yunanistan'ın Pontus Hedefi* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), 164.

17 Yusuf Sarıncay, *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999), 16.

Paris Barış Konferansı’nda ise Ermeniler, sınırları daha da geniş tutan bir muhtıra ile ortaya çıktılar. Bu muhtırada Ermenistan’ın sınırları Hazar Denizi, Akdeniz ve Karadeniz arasında uzanan bir imparatorluk şeklinde tarif edilmiştir. Lloyd George dahi Ermenilerin bu isteklerini fazla bulmuş, ancak yine de Ermeni Devleti’nin kurulması fikrini savunmaya devam etmiştir.¹⁸

Bu gelişmeler devam ederken 28 Mart 1919’da Büyük Ermenistan Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilan edilmiştir. Ermenistan Cumhuriyeti’nin kurulduğunun açıklanması üzerine Ermeniler Wilson’dan şu isteklerde bulunmuşlardır.¹⁹

1. Üç buçuk milyonluk bir Ermeni yurdunun tesisi.
2. Karadeniz sahilinde bir limanın ayrılması.
3. Diğer yerlerdeki Ermenilerin süratle doğuya nakledilmesi.

Başta Venizelos olmak üzere Yunanistan’ın Paris Barış Konferansı görüşmelerinde İngiliz ve Amerikan delegasyonunun tezleri doğrultusunda Trabzon’un Ermenilere bırakılması yönünde fikirler ileri sürmesi Pontusçu Rumlar tarafından tepki ile karşılanmıştır. Ermeniler müttefik devletlerin gücünü arkasına almışken Pontusçu Rumlar kendi konumlarını Ermeniler kadar olumlu görmemiştir.²⁰

Paris Barış Konferansına hem Karadeniz’deki Pontusçu hem de Amerika’da bulunan Rum grupları dilekçe ve telgraf göndererek bu konuda destek istemişlerdir. Boston’da yaşayan Rum cemaatini temsilen Pontus Symeonides, Louis Poppas, başkan yardımcısı Cleanthis Gregoriades, sekreter Etstaios Siderpolos imzaları ile daha 7 Mart 1919 tarihinde Barış Konferansına gönderilen dilekçedeki ifadeler oldukça ilginçtir: “Rumlar Türk boyunduruğundan sonsuza dek kurtarılmalı ve ABD’nin büyük ve asil başkanı W. Wilson’un daimi barış için ortaya koyduğu yüksek ilkeler gereğince kendilerini yönetmelerine müsaade edilmelidir. Pontus toprakları daima Rumlar tarafından yerleşile gelmiş ve şu zamanda da çoğunlukla Rumlar ikamet etmektedir. Bundan dolayı şimdiye kadar hiçbir zaman Ermeni bölgesi olmayan ve şimdi de bir tek Ermeni’nin yaşamadığı bölgenin Ermeni yönetimine bırakılmasını protesto ediyoruz. Pontus bölgesinin Rum yönetiminde bir kez daha düzenlenmesi için desteğinizi bekliyoruz.”²¹

18 Güzel, *Dünden Bugüne Yunanistan’ın...*, 14.

19 İhsan Olgar, “Türk İstiklal Harbi,” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 11 (1969): 21; Güzel, *Dünden Bugüne Yunanistan’ın...*, 165.

20 Bilgiç, “A Failed Project...,” 552.

21 NARA m 820 Roll 536, 867.00/100.

Bu arada başta Trabzon metropoliti Hrisantos olmak üzere Pontus Rumları Ermenistan'a dahil olmayı kesinlikle istemiyorlardı. Çünkü Rumlar İsviçre'deki kantonlar gibi bağımsız bir Rum Cumhuriyeti talep ediyorlardı. Bu amaçla 5 Nisan 1919'da Barış Konferansı'nda barış müzakerelerini yürüten Amerikan komisyonuna bölge Rumları adına Trabzon'un Rum ve Ermenileri konusunda sunulan bir memorandumda Trabzon Rum ahalisinin temsilcileriyle, Ermeni sorununun çözümü konusunda iki taraf arasında bir "modus vivendi"(geçici anlaşma) yapılması hususunda görüşmeler yapıldığı ifade edilmektedir.²² Memorandumda Rumlar Trabzon bölgesinin egemenlik, ordu ve ekonomik ilişkiler bakımından Ermenistan'ın bütünleştirici bir parçası olmakla birlikte, İsviçre'nin kantonları gibi bağımsız bir cumhuriyet olarak tanınması hususunda ısrar ediyorlardı.²³

Trabzon metropoliti Hrisantos da Trabzon'un Ermenistan'a bırakılmasına karşı olduğunu Paris Barış Konferansı'na sunduğu bir muhtıradan açıkça ifade etmiştir. Bu muhtıranın üçüncü maddesinde, "Pontus bölgesi içerisinde Ermeniler zayıf bir azınlık teşkil ederler. Bu şartlar içerisinde Pontus bölgesinin muhtar bir Rum memleketi olması gereklidir. Gelecekteki Ermenistan hükümeti ile komşuluk, iktisadi münasebet ve çekilen müşterek zulümler her iki millet ve muhtar memleketin kesin bağımsızlığı temeli üzerine olabilir" diyordu.²⁴

Paris Barış Konferansı'nda büyük devletlerin Ermeni istekleri konusundaki tutumuna gelince, İngiltere Ermeni isteklerini aşırı bulmakla birlikte yine de Trabzon- İskenderun hattının doğusunun Ermenistan'a verilmesini savunuyordu. Çünkü İngiltere'nin amacı Sovyet Rusya ile Türk Milli hareketinin ilişkilerini koparmaktı. Nitekim Ankara'dan Moskova'ya gitmekte olan Türk heyeti, Ermenistan geçit vermediği için uzun bir yolculuk yapmak zorunda kalmıştı. Fransa Ermenilere taraf olmakla beraber, toprak isteklerini aşırı bulmakta ve Ermenistan'ın denize ulaşımının Batum yoluyla sağlanmasını istemekteydi. Çünkü Ermeniler Trabzon'da azınlıkta olduklarından herhangi bir hukukları söz konusu değildi. Fransa'ya göre Ermenistan'ın yaşatılabilmesi için en az 300-500 bin kişilik bir müttefik gücüne ihtiyaç vardı ki şu anda bunu hiç kimse temin edemezdi.²⁵

Müttefikler Ermenilerin azınlıkta olduğunu kabul etmelerine rağmen Türk topraklarını paylaşmada ve Trabzon'u içine alacak bir Ermenistan kurmada ittifak halindeydiler. Ancak hiçbirisi sorumluluğu almak istemediğinden bir

22 NARA, m 820 Roll 536, 867.00/150.1

23 NARA, m 820 Roll 536, 867.00/150.2

24 Ali Güler, *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü* (Ankara: Ocak Yayınları, 1999), 180.

25 Okur, *Milli Mücadelede Karadeniz...*, 308.

türlü aralarında anlaşmaya varamıyorlardı. İngiltere ve Fransa’nın bu düşüncelerine karşılık Trabzon’u içerisine alacak büyük Ermenistan projesine en sıcak bakan ülke ABD idi.²⁶

Aslında Ermenilerin ABD’nin savaş sonrası politikalarına girmesi süreci, 1912 başkanlık seçimi kampanyasında yaşanan gayrimenkul zengini Henry Morgenthau’nun, Demokrat Parti Mali Komitesi başkanı olarak Wilson’a destek vermesi ve Demokrat Parti’nin seçimleri kazanması sonucu, Wilson’un Morgenthau’yu Osmanlı Devleti’ne elçi olarak atamasıyla başlamıştır. 27 Kasım 1913 - 1 Şubat 1916 tarihleri arasında ABD’nin İstanbul elçisi olan Morgenthau’nun sekreterliğini ise bir Osmanlı Ermenisi olan Hagop S. Andonyan yapmıştır. Morgenthau’nun günlüğünü tutan ve görev süresi dolunca onunla birlikte ABD’ye giden Andonyan’ın kişisel görüşlerinden etkilenen Morgenthau, arkadaşı Başkan Wilson’a 26 Kasım 1917’de yazdığı bir mektupta, Almanya’nın kötü ruhunu gördüğü Türkiye’de Ermeni ve Süryanilerin korkunç bir katliama uğradıklarını yazmıştır. Morgenthau’ya göre Alman ve Türk karşıtı bir propaganda ile kamu desteği sağlanarak izlenecek bir savaş sonrası politika Amerika’ya zafer kazandırır.²⁷

30 Ocak 1919 tarihinde yapılan Paris Barış Konferansı toplantısında ABD başkanı Wilson, İngiliz Başbakan Lloyd George, Fransız Başbakan M. Clemenceau ve İtalyan başbakan Orlando’nun onayıyla, Türk İmparatorluğu’nun Kilikya, Filistin, Ermenistan, Suriye, Mezopotamya gibi bölgelerinin birbirinden ayrılmasının, Türklerin tarihsel kötü yönetiminden ve son yıllarda Ermenileri katlettiklerinden dolayı bir Ermenistan kurulmasının konferansın amacı olması ümit edilmiştir.²⁸

İngiltere, belirlenen alanda bir Ermenistan kurulmasını desteklemekte ve bir an önce ABD mandasının uygulamaya geçmesini istemekteydi. Böylece İngiltere, bu politikasıyla Anadolu’daki Milli Hareketi zorlamaya ve Sovyet Rusya ile Türk Milli mücadelesinin ilişkilerini koparmaya ve Türk kuvvetlerini batıda Yunanlılara karşı zayıf düşürmeye çalışmaktaydı.

İngilizler hemen her türlü faaliyette bulunmasına rağmen başarı sağlayamayınca bütün ümitlerini Amerikan Senatosu’nun Ermeni mandasını kabul etmesine bağladılar. Fakat Amerikan Senatosu, General Harbord Raporu’nun ışığı altında, Başkan Wilson’un büyük çaba harcamasına ve

26 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı I...*, 225; Okur, *Milli Mücadelede Karadeniz...*, 308.

27 Nurşen Mazıcı, “Amerikan Belgeleriyle Ermenistan Mandası Sorunu(1919-1920),” *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri* içinde (Ankara: 2003) 411; Heath W. Lowry, *The Story Behind Ambassador Morgenthau’s Story* (Istanbul: The Isis Press, 2001), 5-8.

28 NARA, m 820 Roll 407 belge no: 185-513/14; Mazıcı, a.g.m, s. 413

Ermeniler lehine duygusal bir konuşma yapmasına rağmen manda önerisi 52'ye karşı 23 oyla kaybetmiştir.²⁹

Amerika'da sanıldığı gibi, savaş sırasında yalnız Ermenilerin değil Türklerin de acı çekip öldürüldüğü, ekonomi ve eğitim açısından Ermenilerin Türklerden daha iyi olmadığı tespiti ile başlayan ve 2000 millik bir alanda araştırma yapan General Harbord, raporunda Karadeniz ve Hazar Denizi'nden Hint Okyanusunu, Akdeniz'den İran'a kadar olan bu geniş topraklarda tüm güçlerin kıskançlıkla ve nüfus alanı yaratma isteği ile baktıklarını, tüm bölgenin ABD mandası altına alınmasıyla Ortadoğu sorununun çözümlenebileceğini, ayrı bir Ermenistan mandası kurmanın kaosa neden olacağını çünkü buradaki çıkarların birbiriyle çakıştığını öne sürmüştür.³⁰

Harbord'un raporu ile benzeri sonuçlar taşıyan King-Krane Komisyonu Raporu'nda ayrıca bir Ermenistan kurmanın getireceği sorunları altı ana, on dokuz alt noktada açıklayarak özetle şu görüşleri öne sürmektedir:

Ermeni illeri diye adlandırılan yerlerde Ermeniler tarihin hiçbir kesitinde çoğunluğu oluşturamadıkları gibi, %25'lik nüfus yoğunlukları ile dışarıdan sürülen Ermenilerin de ters göçünü kazansa bile Türk Ermenistanı, Erivan Ermenistanı ile birlikte bir devlet kurabilecek nüfus yoğunluğunu ileriki yıllarda bile sağlayamaz.

Kafkaslar-Ortadoğu güzergâhında stratejik öneme sahip olan Trabzon-Erzurum transit ticaret geçidinde bir Ermenistan'ın kurulması ABD'nin çıkarlarına uygun düşmemektedir. Çünkü okuma yazma oranı %4 ile Türklerden pek farklı olmayan Ermenilerin, böylesine önemli olan bu stratejik bölgede devlet kurup yönetecek deneyimleri de yoktur.

Savaş sonrası Türkler gibi Ermeniler de oldukça yoksul düşmüştür. Her bir Ermeni'nin yaşam standardını normale döndürmek için günde 50 dolar harcama gerekmektedir. Bu harcamayı uzun yıllara yaymak gerekir ki, bu da ABD için bir külfet getireceğinden karlı değildir. Ayrıca Ermenistan'ın komşuları Müslüman Türk ve Farslar olacağından burada sürekli ve kaçınılmaz saldırılar olacaktır ki bu da ABD'nin tahmin ettiği süre içerisinde buraya bağımsız bir devlet statüsü kazandırarak çekilmesini zorlaştıracaktır.³¹

29 Seçil Akgün, "Kurtuluş Savaşı Başlangıcında Türk-Ermeni İlişkilerinde ABD'nin Rolü," *Tarih Boyunca Türklerin Ermenilerle İlişkileri Sempozyumu* (8-12 Ekim 1984-Erzurum) (Ankara, 1985), 345.

30 Mazıcı, "Amerikan Belgeleriyle Ermenistan Mandası...", 425.

31 Mazıcı, "Amerikan Belgeleriyle Ermenistan Mandası...", 426; "Foreign Relations Of The United States, The Paris Peace Conference, 1919," Volume XII (United States Government Printing Office, Washington, 1947), 810-824.

Yukarıda belirttiğimiz Amerikan Senatosu'nun manda ile ilgili kararı bu sorunun sonu anlamına gelmemiştir. Yeniden bir araya gelen Müttefikler, Türkiye- Ermenistan sınırının ABD Başkanı Wilson tarafından belirlenmesi kararına varmışlardı. 1920 sonlarında ise Başkan Wilson beklenen kararını vermiş, çizdiği sınırlar Tirebolu ile birlikte Trabzon'u Ermenistan'a bırakmıştı. Oysa aynı yılın ikinci yarısında Ermenistan'a karşı harekete geçen Türk ordusu, Ermeni işgalindeki toprakları kurtarmış ve Ermenileri barışa mecbur etmişti. Bu barış Menşevik Ermenilerle yapılan Kars Anlaşmalarına da temel olmuştu. Bu arada Bolşevik Ermenilerinin, Büyük Ermenistan hayali peşinde koşan Ermenileri ve Taşnakları eleştirdikleri görüldü. Bu konuda yayımlanan bildiride, bunların siyasi mesleğinin aslını Trabzon Mamahatun, Diyarbakır, Musul memleketlerini de Ermeni egemenliğine alarak geniş topraklara sahip olma hevesi teşkil ettiği ve bunlardan vazgeçemedikleri için emperyalistlerin propagandasına kapılarak büyük Ermenistan hayaliyle uğraştıkları belirtilmiş, bunların milletlerinin refah ve saadetini toprak genişletmede değil, birbirlerine kardeşlik ve dostluk göstermeleriyle, birbirlerinin hukukuna riayetle kaim olabileceğini bilmeleri gerektiği belirtilmiştir.³²

Netice olarak yukarıda da ifade edildiği gibi, nihayet 1920 yılı sonbaharında Türklerin Ermenileri bozguna uğratıp mağlup etmeleri üzerine, Karadeniz Bölgesi üzerindeki Ermeni tehdidi ve beklentilerine son verilmiştir.

32 Okur, *Milli Mücadelede Karadeniz...*, 309; Sabahattin Özel, "Mondros Mütarekesi Sonrasında Trabzon'a Yönelik Ermeni Faaliyetleri ve Ermeni Sorunuyla İlgili Bazı Gerçekler," *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlk. Ve İnk. Tarihi Enstitüsü Yıllığı V*, (1990): 159.

Kaynakça

- Akgün, Seçil. “Kurtuluş Savaşı Başlangıcında Türk-Ermeni İlişkilerinde ABD’nin Rolü.” *Tarih Boyunca Türklerin Ermenilerle İlişkileri Sempozyumu* (8-12 Ekim 1984-Erzurum), Ankara.
- Bilgiç, Bestami S. “A Failed Project: The Ponto-Armenian Federation, 1919-1920.” *Bellekten Dergisi* 75, Sayı: 35 (2011).
- Gürün, Kamuran. *Ermeni Dosyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.
- Güzel, Ahmet. *Dünden Bugüne Yunanistan’ın Pontus Hedefi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.
- Güler, Ali. *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü*. Ankara: Ocak Yayınları, 1999.
- Foreign Relations of the United States. Paris Peace Conference 1919 XII*, United States Government Printing Office, Washington, 1947.
- İlter, Erdal. *Ermeni Kilisesi ve Terör*. Ankara: KÖKSAV, 1999.
- Lowry, Heath W. *The Story Behind Ambassador Morgenthau’s Story*. İstanbul: The Isis Press, 2001.
- Mazıcı, Nurşen. “Amerikan Belgeleriyle Ermenistan Mandası Sorunu (1919-1920).” *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bilgileri*. Ankara, 2003.
- NARA (National Archives and Record Administration at the United States of America), M-820, Roll:407, Belge No:185.513/12.
- NARA (National Archives and Record Administration at the United States of America), M-820, Roll:407, Belge No:185.513/14.
- NARA (National Archives and Record Administration at the United States of America), M-820, Roll:536, 867.00/100.
- NARA (National Archives and Record Administration at the United States of America), M-820, Roll:536, 867.00/150.1.
- NARA (National Archives and Record Administration at the United States of America), M-820, Roll: 536, 867.00/150.2.

Okur, Mehmet. *Milli Mücadelede Karadeniz Bölgesine Yönelik İngiliz Faaliyetleri*. Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

Olgar, İhsan. “Türk İstiklal Harbi.” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı:11 (1969).

Özel, Sabahattin. “Mondros Mütarekesi Sonrasında Trabzon’a Yönelik Ermeni Faaliyetleri ve Ermeni Sorunuyla İlgili Bazı Gerçekler.” *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlk. Ve İnk. Tarihi Enstitüsü Yıllığı V*, 1990.

Sarıнай, Yusuf. *Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

Sonyel, R. Salahi. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.

Trabzon Vilayet Salnamesi, 1319, Trabzon.

UK Archives (National Archives), FO608/82, Kayıt No: 11392.

UK Archives NARA, M.820, Rol. 647.

UK Archives FO 371/4376 Peace Congress: Paris/Secret 38, Kayıt No: 1497.

UK Archives FO 371/3577, No:17235, Atina.

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (İstanbul: Gün Matbaası, 1976).